

Celil Memmedguluzade'nin *Anamın Kitabı* Piyesinde Dil ve Kimlik Şuuru*

“Türk diline kimsene bakmaz idi,
Türlere hergiz gönül akmaz idi.
Türk dahi bilmez idi bu yolları,
İnce yolu, ol ulu menzilleri”
Âşık Paşa

Erdoğan Uygur**

Özet

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan toplumunun maruz kaldığı dilde ve kültürde yabancılaşma sorunlarına duyarsız kalmayan Celil Memmedguluzade, bunun en önemli sebebini yurt dışına eğitim amacıyla giden aydınların düşünce ve eylemlerinde görür. Yabancılaşma/başkalaşma yanlılarını eleştirmek ve toplumu dile ve kültüre bağlılık konusunda daha duyarlı olmaya davet etmek amacıyla *Anamın Kitabı* piyesini kaleme alır.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan, Celil Memmedguluzade, dil, kültür, toplum, yabancılaşma.

Abstract

Celil Memmedguluzade, who couldn't keep himself detached from the estrangement in language and culture Azarbaijan society had suffered in the early XXth century. According to him, the reason lies on the ideas and actions of the intellectuals who had their education abroad.

For the purpose of criticizing pro-estrangements and inviting the society to be more sensitive towards the fidelity to the language and culture, he wrote the play called “Anamın Kitabı (The Book of My Mother)”

Keywords: Azarbaijan, Celil Memmedguluzade, language, culture, society, estrangement.

---

* Yayımlandığı yer: *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social Research*, yıl 9, sayı 3, 9-18 (Aralık 2005).

** Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. uygur@humanity.ankara.edu.tr

XX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyasının yönetimi altındaki Azerbaycan'da edebî ve kültürel hareketlilik idarî mekanizmaların kontrolü altında olmasına rağmen aydınların çabalarıyla belirli bir mesafe almış gibidir. 1905 devrimi sonrasında matbaanın gelişmeye başlaması ve edebî münazaraların yaygınlaşması birtakım sosyal ve düşünsel faaliyetleri ön plâna çıkartır (Arif ve Hüseyinov, 1944: 188). Edebiyat sahasında kaleme alınan şiir, hikâye ve piyeslerde çoğunlukla toplumdaki yanlış gelenek ve görenekler sorgulanarak eğitimin önemi, kadının toplumdaki yeri belirlenmeye çalışılır; feodal yapılanma ve din istismarı üzerine eleştiri ve makaleler basın-yayın organlarında yer almaya başlar.

Gasım Bey Zakir (1784-1857), Mirze Şefi Vazeh (1794-1852), Abbasgulu Ağa Bakıhanov (1794-1847), İsmayıl Bey Gutgaşanlı (1806-1869), Mirze Feteli Ahundof (1812-1878) gibi maarifçi öncülerin izinden giden Seyid Ezmi Şirvanî (1835-1888), Necef Bey Vezirov (1854-1926), Neriman Nerimanov (1870-1925), Süleyman Sani Ahundof (1875-1939), Mirze Elekber Sabir (1862-1911), Sultanmecid Genizade (1866-1937), Ebdurrehimbey Hakverdiyev (1870-1933), Memmed Seid Ordubadi (1872-1950), Eli Nezmi (1878-1946) gibi aydınlar Azerbaycan toplumunun insan sevgisi, eşitlik ve adalet kavramları temelinde yapılanmasına katkıda bulunmayı görev edinirler. Bu düşünce çerçevesinde ortaya konulan edebî ürünler genellikle realist eserler olarak kıymet kazanır.

Toplumu aydınlatma ve yön verme durumundaki aydınların bir kısmı anlaşılır olmak amacıyla eserlerini duru bir Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alma yoluna giderlerken M. M. Nevvab, M. Müctehidzade, E. Talıbov (Talıbzade, 1966: 126), Ali Bey Hüseyinzade (1864-1940) gibi bir kısım aydınlar da düşüncelerini, içine Arapça, Farsça, Osmanlıca veya Rusça serpiştirilmiş cümlelerle ifade ederler, hatta bu dilleri konuşan toplumların kültürel değerlerini çeşitli vesilelerle methederler. Bu konuyla ilgili olarak Türkiye Türkçesini savunan aydınların ileri gelenlerinden Ali Bey Hüseyinzade Fars diline ve kültürüne karşı çıkışını, buna karşılık Türkiye Türkçesine gösterdiği yakın ilgiyi şu cümlelerle dile getirir: “İran artık geride kalmıştır. Mazide güzel edebiyatı var idi. Lâkin bu gün edebiyattan, matbuattan bir eser görünmüyor. Bu yolda her ne varsa Türklerdedir. Fars lisanı bir asırdan beri gerilemeye yüz tuttuğu hâlde, Türk lisanı günden güne gelişmektedir.” (Talıbzade, 1966: 74).

Giriş

1883-1887 yılları arasında Gori Semineryası'nın Azerbaycan şubesinde öğrenim gören Celil Memmedguluzade (1866-1932) burada ilahiyat dersleri yanında coğrafya, tabiat ve tarih bilgileriyle de donanır. Seminerya'nın öğretim kadrosu homojen bir düşünce yapısına sahip değildir. Çar idaresine bağlı öğretmenlere karşılık sosyal yapıyı eleştiren, eğitimi ve gelişmeci anlayışı savunan aydınlar da mevcuttur. Memmedguluzade'nin bu aydınlarla temas hâlinde oluşu ve Voltaire (1694-1778), Diderot (1713-1784), Puşkin (1799-1837), Lermontov (1814-1841), Gogol (1809-1852), Tolstoy (1828-1910) gibi düşünür ve edebiyat adamlarının eserleriyle tanışması onda toplumcu, eşitlikçi ve özgürlükçü fikirlerin gelişmesine önemli katkıda bulunur (İbrahimov, 1966: XII-XIII).

Celil Memmedguluzade toplumdaki eşitsizliği, huzursuzluğu, sorunları ve bunalımları eserlerine yansıtırken halkın ana diline müracaat eder. Zira, Memmedguluzade toplumun millî varlığının dil ile mümkün olduğuna ve onunla varlığını sürdürebileceğine inanır (Ahundov, 1959: 45). Toplumların elbisesi olarak nitelendirdiğimiz dil hakkındaki görüşlerini *Molla Nesreddin* (1906-1931) dergisinde^{*1} ve bir çok makalesinde bazen mizahî, bazen de eleştirel bir üslûpla çok sık dile getirir. Ancak, *Anamın Kitabı* (1919^{*2}) piyesini tamamen bu konuya ayırarak toplumun ve kültürün maruz kaldığı tehlikeleri millî bir bakış açısıyla ortaya koyar ve dili yabancı unsurlara karşı koruma ve bunlardan arındırma mücadelesi verir, zira o, dili, millî kimliği korumanın ve geliştirmenin en önemli teminatı olarak görür.

Anamın Kitabı'nda Dil ve Kimlik Şuru

Anamın Kitabı Memmedguluzade'nin *Ölümler* (1909) piyesinden sonra en dikkati çeken eseridir. Eser, toplumdaki farklı kültürlere yönelişi ve

---

*1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur, Erdoğan, "Molla Nesreddin Dergisinin Dil Anlayışı", V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı, 20-26 Eylül, Ankara, 2004. (Düzenleyen: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Başkanlığı), V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20-26 Eylül, TDK, Ankara, 2004, s. 3063-3074.

*2 Piyenin tamamlanma tarihi çeşitli kaynaklarda 1920 olarak gösterilmektedir; ancak, dramaturgun eşi Hamide Hanımın hatıratında piyesin bitiş tarihi 1919 yılı, Şubat ayının son günleri olarak kayıtlıdır. Mehmetkuluzade, Hamide, *Azerbaycan'da Yenilikçi Bir Öncü: Celil Mehmetkuluzade: Hatıralar*, (Hazırlayan: Fatma Özkan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 85.

bu yönelişin sebep olduğu sorunları irdeleyerek bu duruma alternatif çözümler getirmeyi amaçlayan bir piyes olarak ortaya çıkar. Bir başka ifadeyle “eser, Celil Memmedguluzade’yi tüm hayatı boyunca düşündüren halkın milli varlığının kavranılması, korunması ve geliştirilmesi” (Habibbeyli, 1994: 13-14) sorunları ile ilgilidir.

Dört perdeli piyeste aydın bir ailenin üç ferdinin İran, Rusya ve Türkiye’de tahsil yaptıktan sonra edindikleri bilgi birikimini Azerbaycan’daki düşünsel ve toplumsal gelişmelere hasretmek yerine, adı geçen ülkelerin dillerini ve kültürel değerlerini topluma benimsetme yoluna gittikleri görülür. Rüstem Beyin kitaplarının Rusça, Mirze Mehemmedeli’nin Farsça, Semed Vahid’inkilerin de Osmanlıca olması ve bu kitaplara göre amel etmeleri kardeşler arasındaki düşünce ayrılığını besleyen ana unsurlardan biridir:

“**Rüstem Bey.** Ana, bak, men seni lap yahşı başa salım: ne geder ki, men bu kitablara etigad eleyirem, Mehemmedeli de bu kitablara (*Mirze Mehemmedelinin terefine elini uzadır*) ve Semed de bu kitablara (*Semed Vahide teref elini uzadır*) etigad eleyirler, dehi biz ne geher ittihad edib, mehriban yola kede bilerik?” (s. 123*).

Sözde bir hayır cemiyetinin üyeleri olan kardeşlerin farklı dillerle konuşması ve farklı kültürleri savunması aralarında hoşnutsuzluğa ve husumet doğmasına sebep olur. Bu durumdan kaygılanan anneleri Zehra Beyim ve kızı Gülbahar, kardeşler arasındaki anlaşmazlığın sebebinin aralarında dil birliği olmayışından kaynaklandığını anlayacak şura sahiptirler. *Dilin düşüncüyü; düşüncenin eylemi doğurması* gerçeği piyeste de ifadesini bulur ve üç farklı dili konuşan ve farklı kültürlere, farklı ideallere yönelen üç kardeş birbirini görmemek için ana ocağını terk eder. Bütün uğraşlarına rağmen bu ayrılığa engel olamayan Zehra Beyim dayanamaz ve fenalaşarak yığılır kalır.

Piyese farklı kültürleri benimseme ve bu kültürlerin normlarını, değer yargılarını içinde yaşadığı topluma empoze ederek kültür asimilasyonunun halkalarını oluşturma çabaları ve bu çabalara bir başkaldırı şeklinde özetlenebilir. Piyeste farklı kültürlere yöneliş, üç ayrı ülkede tahsil görmüş kardeşlerin kullandıkları üç farklı dil ve bu dillerle geliştirilmiş düşünceler ve sahip oldukları kitaplar ile kendini gösterir. Bu bağlamda piyesi dönemin Azerbaycan’ında kimlik bunalımına ayna tutan bir eser olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Zira; Rusya, İran ve Türkiye’nin kültür dairesindeki Kafkasya

---

* Piyese ilgili alıntılar *Celil Memmedguluzade, Eserleri*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1966 baskısından yapılmıştır.

ve dolayısıyla da Azerbaycan bu ülkelerle siyasî ve kültürel bakımdan doğrudan etkileşim içindedir.

Ülkedeki bazı aydınlar ve gençler için bu üç ülke çeşitli gerekçelerle iktisadî ve kültürel gelişmenin, bir başka deyişle uygarlığın önemli referansı olarak görülürler. Dolayısıyla, gençlerin yüksek öğrenim görmek için gittikleri yabancı ülkelere dönüşlerinde, edindikleri bilgi birikimi yanında bazı kültürel değerleri de benimsemiş oldukları sıkça görülür. Bu cümleden hareketle, XX. yüzyıl başlarında yoğunluk kazanan yurt dışında eğitim sürecinde aydınların önemli bir kısmı birbirine zıt kültürel değerler ve siyasal düşüncelerle donanmış olarak Azerbaycan'a dönerler. Bu durumun yanı sıra, dillerinin de yabancılaştığı görülür. Oysa, Memmedguluzade'nin ifade ettiği gibi "insan öğrendiği her bir dilden kendi halkının, vatanının hayrı için istifade etmeyi bilmelidir." (Mirehmedov, Vahabzade, Hüseyinov, 1966: 52).

Piyeste yer alan hemen her şahıs bir değer, bir kıymetin ya da bir kavramın sembolü gibidir. Üç kardeş başkalaşmayı, yabancılaşmayı simgelerken, anne Zehra Beyim Azerbaycan'la, Zehra Beyim'in kızı Gülbahar Azerbaycan toplumuyla ve çobanlık yapan Genber, Gurban ve Zaman da Azerbaycan Türkçesiyle özdeşleşirler. Kardeşlerin ana ocağından ayrılmaları ise ülkenin bölünme ve parçalanma kaygısının dışı vurumudur. Daha açık bir ifadeyle, bir yanda zahiren Rusya, İran ve Türkiye'yi sembolize eden üç kardeş yoğun bir düşünsel ve kültürel çatışma içindeyken, bunları sürekli birlik ve dayanışmaya çağırın anneleri Zehra Beyim'in kimliğiyle Azerbaycan'ın ulusallığına ve toplumsal kıymetlerine sahiplenmeye davet vardır. Dramaturg başkalaşmaya karşı şiddetli bir tavır içindedir. Bu, annenin ve genç kızın davranışlarında açıkça görülür. Üç kardeşin sürekli birbirleriyle çatışma hâlinde olması adı geçen ülkelerin birbirlerine politik yaklaşımlarıyla yakından ilintilidir.

Dönemin toplumsal sancularından birini yansıtan piyeste birleşmenin ve güçlü olmanın yegâne mekânı ana ocağı, yani Azerbaycan'dır. Ananın düşüncesinde dili korumak önemli yer tutar. İnsanları anlaştıran, kaynaştıran, düşünceleri geliştiren ve topluma ışık olan dil korunmadıkça bireyler arasındaki yabancılaşma topluma da yansıtacak; yerli kıymetlerle beslenmeyen düşünceler dejenere bir toplumun ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu durum, bir bakıma, gelişmemiş ülke toplumlarının temayüllerine ayna tutan önemli bir saptamadır. *Ulusal kimliği şekillendirmede model alınacak toplumun özelliklerini kendi toplumuna uyarlamak* düşüncesinden ortaya çıkan bu davranış biçimi kimlik

bunalımının tortulu bir ürünüdür. Bu gerçeği bilen Zehra Beyim'in, oğullarını ana ocağına, sükûnete ve dayanışmaya davet eden yakarışları, haykırışları ve ölümü, âdeta dönemin Azerbaycan'ının âkıbeti gibidir: “*Size kelen gada-bala mene kelsin, ay balalarım, savaşmayın!*” (s. 112), “*Bala, bunu hara yığışdırırsan? Olmaz, olmaz! Deyesen buradan köçmek isteyirsen? Goymanam, özümü öldürrem! Olmaz, köçmek olmaz! Siz burada hamınız bir yerde yazımlısınız, ayrıla bilmezsiniz; yoksa vallah bağrım çatlar!*” (s. 115), “*Semed, bala, sen ne gayırırsan? Niye yığışdırırsan? Yoksa sen de köçmek isteyirsen? Buy, evim yıkıldı! Aman Allah, benim başıma kül elensin! Allah, meni öldür, öldür, öldür!*” (s. 115), “*Bala, senin men gadanı alım. Senin ne bir künahın var ki, men senin künahından geçem? Sen meni incitmemisen. Sen birce gardaşlarından ayrı düşme, men ölerden sonra da, gebirde de sene duaçı olum, ay Rüstem bala!*” (s. 123), “*Bala, ayaklarının altında ölüm, gardaşlarından ayrılma.*” (s. 124), “*Üreyim, üreyim üç yere bölüne, üç tike ola, her tikesi de bir terefe çıkıb kede, onda dehi üreyim parçalanar, ölerem. Gızım, pes benim üreyim üç parça olsa, sen ne elersen?! Gızım, anasız galarsan.*” (s. 125).

Rusya'da öğrenim gören Rüstem Bey nişastalı yakası ve kolları kolalanmış gömleği, üzerinde yelegeği, boynunda boyunbağı, gözlerinde gözlük ve başı açık olarak piyeste yer alır. Mirze Mehemedeli başında İran borkü, uzun İran kıyafeti, şalvar, beyaz çorap, elinde tesbih, asık suratlı bir görüntü verir. Semed Vahid ise başında kırmızı fes, beyaz yakalı gömlek, yelek ve boyunbağıyla İstanbul'da öğrenim görmüş aydın tipini simgeler. Üç kardeşin giyim-kuşamlarına yansıyan düşünce ve eylemleri başka medeniyetlerin zahirî unsurlarını topluma empoze etmek şeklinde ortaya çıkar (İbrahimov, 1966: XLVIII).

Rüstem Bey, Mirze Mehemedeli ve Semed Vahid giyim-kuşamlarıyla, davranışlarıyla ve kullandıkları dil itibariyle Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914)'in *Araba Sevdası* (1896) romanındaki Bihruz Bey karakteriyle bir çok bakımdan örtüşürler. Bir başka ifadeyle, piyeste üç değişik züppe söz konusudur.

Her üç tip de eğitim gördükleri ülkelerin diliyle iletişim kurmaya, sanat ve edebiyat yapmaya çalışmakta; bu ülkelerin kültürel değerleriyle Azerbaycan toplumuna yön vermeyi amaçlamaktadırlar. Ancak, Bihruz Bey karakterindeki komik unsurlar burada traji-komik sonuçlara yol açan davranışlar ve düşünceler şeklinde kendini gösterir. Memmedguluzade, başkalaşmayı ya da farklı kültür değerlerini benimsemeyi gözden düşürmek için piyeste bu düşünce sahiplerini gülünçleştirme yoluna gider. Kardeşlerin

veya arkadaşlarının sarf ettiği anlaşılmaz sözlerin sık sık kahkahalara, alaycı gülüşmelere ve itirazlara yol açması, bu şahısların uğraşlarının boş olduğunu gösterme amaçlıdır. Bununla birlikte, bu tiplerin birbirleriyle münasebetleri güldürü yanında gerilim ve çatışma doğuracak ve ayrımcılığı körükleyecek unsurlar içerir. Kısaca, Bihruz Bey toplumsal başkalaşım özleminin komik ve gülünç bir bireyi olarak sembolleşirken piyesteki tipler çatışmanın sembolü hâlinedirler. Öte yandan hayır cemiyetinin toplantısında dil konusundaki anlaşmazlık toplumsal ayrışmanın önemli bir misali olarak dikkatleri çeker:

“**Rüstem Bey.** Gospoda, zasedanie obyavlyau otkritim.

Mirze Zeynal. (*Durur ayağa ve yumrugunu silkeleye silkeleye, acıglı*) Ağalar, ana dilinden başga burada özke dil danışmag olmaz. Ana dili, ana dili. Türk dili, milli dil.” (s. 101-102)

....

“**Hüseyin Şahid.** ... Yeter, az evvel alçagca burakıb sovuşduğumuz torpaglar, yeter! Evet, çocuklar, kadınlar, irkekler, yeniler bu torpagdan çıkıb, yavuglusuna govuşmuşdu. Kartlaşmış gollarını üç-beş mızrag boyu ötedeki binaların üstüne gadar salan bol kölgeli sokakların dibinde kümleyen davulların sesi çocukların düyününü bildiriyordu.

İşte kelebekler kimi garlar düşüyor,
Sanki bir nur eniyor her fidana,
Lakin eyvence olurken adana,
Yavru çocuklar üşüyor!

Ağalar, bu deyilmi milli edebiyat! Bu deyilmi milli Türk lisanı!
(... *Cemaatdan külen de var ve tek-tek çepik çalan da var.*) (s. 104-105)

....

“**Zehra Beyim.** (Gülbahara). Gızım, bu adamlar ne danışirlar?
(s. 105).

....

“**Mirze Behşeli.** E’zayi-kiramdan üzr isteyirem ki, zeylde me’ruzeyi-müheggerim ağayani-büzür-küvarın derdi-serine şayed sebeb ola. ...” s. (106).

....

“**Mirze Mehemedeli.** Fesli-nozdehhüm der beyani-küsuf ve hüsuf; ye’ni ayın ve künün tutulmağı...” (s. 107).

Memmedguluzade’nin *Ölüler* piyesinde değindiği Fars kültürünün toplum üzerindeki olumsuz etkileri (Şerif, 1986: 386) *Anamın Kitabı*’nda iyice zirveye çıkar. İran’da aldığı dinî eğitim sonucunda bilimi ilahî güçlere dayandıran Mirze Mehemedeli “*Hudavendi-alem, belayi-nagehan, misli-velveleyi-serf-esiman, zelzeleyi-sethi-hakidan, ma-teagebel-melevan*” (s. 93) gibi Farsça terkiplerle düşüncelerini ortaya koymayı yeğlerken, Rüstem Bey

vestkad, vobros (102), *zasedaniya smetan, priblizitelno, klas, raznoreçiy* (103), “*Gasпода, zasedanie obiyavlyu zakritim*” (109) gibi kelimeler ve cümlelerle Rusçaya; Semed Vahid de “*İrkekler, hayda arkadaşlar!*” (s. 93), “*bene galyorsa*” (s. 95), “*izdivaci-niyyet*” (s. 97), “*Çocug ağlamasın, ben şe’r yazıyorum*”, “*Çocuklara öyrediyorlar*” (s. 100) gibi ifadelerle Türkiye Türkçesine yönelir. Bir soruşturma esnasında üç kardeşin adlarını farklı söylemeleri toplumdan ayırışmanın düşüncelerine ne ölçüde nüfuz etmiş olduğunu gayet açık gösterir:

“**Rüstem Bey.** Rüstem Bey Ebdülezimof.

Mirze Mehemedeli. Mirze Mehemedeli helefi-merhum Ağa Ebdulezim.

Semed Vahid. Ebdülezimzadeyi Semed Vahid.” (s. 116).

Zehra Beyim’in, Gülbahar’ın ve çobanların dil konusundaki birlik ve beraberlik düşüncelerini ortaya koyan pastoral ifadelere piyeste sık rastlanır. Bu şahıslar başkalarıyla ilişkilerinde veya kendi aralarındaki sohbetlerde toplumun anlayacağı bir dil, sade bir Türkçe kullanırlar:

“**Genber.** Hanımcan, bizim goyunçulug bir terefden közel peşeli. Hemişe kezdiyimiz ve yaşadığımız yerler çemenler, laleli ve çiçekli dağlar, daşlar; içdiyimiz nedir? Bulag suları ve pak goyun südü. ...” (s. 114).

Bu durum Memmedguluzade’nin başkalaşan aydınlara bir başkaldırısı olarak nitelendirilebilir. Bu başkaldırının en büyük dayanağı sade Türkçe kullanılmasını özendirilmenin yanı sıra eylem ve çılgınlıktır. Piyeste kültürleri sembolize eden kitapların imhası kaynak kültüre dönüş çabalarının en önemli aşaması olur.

Öte yandan, Memmedguluzade’nin kadın hakları ve hukuku kapsamında sıkça eleştirdiği kadının eşini seçebilme özgürlüğünden mahrum oluşu da piyeste olay örgüsünün önemli bir unsuru olarak yer alır. Kardeşler arasındaki çatışmanın ilk ciddi başlangıcı Gülbahar’ın evliliği konusunda ortaya çıkar. Simgesel ifadelerden hareket edildiğinde bu çatışma piyeste Azerbaycan toplumunun yabancı kültürlerle tanıştırılması arzusunun ilk adımı olur.

Gülbahar’ın kocaya verilmesi hususunda Rüstem Bey eski âdetlerden vaz geçilmesi gerektiğini söylemekle birlikte Rus dilini ve kültürünü benimseyen arkadaşı Aslan Bey ile evlendirilmesinin uygun olacağını ifade eder (s. 91). Mirze Mehemedeli bu konuda kaderci bir yaklaşım sergiler. Ona göre evlilik kısmet kavramı ile yakından ilişkilidir. Bununla birlikte kız kardeşinin kendi arkadaşıyla evlenmesini ister (s. 91). Semed Vahid de eş seçmekte Gülbahar’ın özgür olduğunu dile getirir; ancak, bu eşin kendi arkadaşı olması gerektiğini ilâve eder. Toplumun aydın

kesimini oluşturan bu insanların görüşlerinde samimi bir tekâmül olmadığı açıkça görülmektedir. Öte yandan Genç kızı yabancılara vermek Azerbaycan'ı âdeta başkalarına teslim etmekle eş anlamlıdır. Toplumun özü olan Gülbahar'ın bu isteklere boyun eğmeyişi toplumun yabancılaşmaya direndiğinin işaretidir. Oğullarının ayrılığına dayanamayarak vefat eden Zehra Beyim'in koltuğunun altındaki kitapta babanın oğullarına birkaç cümlelik vasiyeti vardır. Bu vasiyet piyeste dili, kültürü, kimliği, birlik ve beraberliği korumanın gerekliliğini ortaya koyan en önemli icraat olarak dikkatleri çeker:

“Tarihi-hicrinin min iki yüz doksan dördüncü ilinde, rebîüs-saninin on ikisinde, seşenbe künü, sübh ezanından yarım saat keçtikde yoldaşım Zehranın cisminden bir parça gopub ayrıldı ki, ibaret olsun Rüstem balamdan.

Biçare övretin cisminin galanından kene tarihi-hicrinin min iki yüz doksan dogguzuncu ilinde, ramazanın beşinde, pencşenbe künü, akşamdan üç saat keçdikde kene bir parça ayrılıb gopdu. Haman kün oğlum Mehemmedeli anadan oldu.

Yazığ Zehranın galan cismi kene bir defe parçalandı. Bu da vage oldu haman tarihin min üç yüz dördüncü ilinde, cemadiel-evvelin on beşinde, çaharşenbe künü, kün orta zamanı ki, haman kün balamız Samed dünyaya keldi.

Bundan da bir neçe il sonra bahtı-gara övretin galan yarım canından kene bir parça gopdu ki, adını Gülbahar goydug. Bu da vage olub haman tarihin min üç yüz onuncu ilinde, şevvalın iyirmi birinde, cüme akşamı, sübh vaktı.

Yer, köy, aylar ve ulduzlar köylerde seyr edib keze keze kene evvel-ahır künün başına dolanırlar; çünki bunlar hamısı gedim ezelde künden gopub ayrılmış parçalardır.

Men etigad edirem ki, benim de balalarım dünyada her yanı kezib dolansalar, kene evvel-ahır anaları Zehranın etrafında kerek dolanalar; cünki ay ve ulduz şemsin parçaları olan kimi, bunlar da analarının ayı ve ulduzlarıdır. Vay o kesin halına ki, tebietin hemin ganununu pozmak isteyey! Onun insafi ve vicdanı ona müdamül-heyat eziyet edecek; ne geder canında nefes var, peşiman olacak.” (131-132).

Sonuç

Celil Memmedguluzade piyeslerinde güldürmek veya endişelendirmekle yetinmez; o, aynı zamanda güzel arzuların ve geleceğe dair ümitlerin de yeşermesine gayret gösterir (İsrafilov, 1964: 171). *Anamın Kitabı*'nda Rüstem Beyin aşağıdaki özeleştirisi bütün olumsuzluklara rağmen bu ümidin ifadesidir:

“ Hele indiye kimi halg bir şeyi başa düşmürdü. İndiye kimi halg deyirdi: merheba Ebdülezimin oğlanlarına! Maşallah, biri Peterburgda elm tehsil edib, biri İstanbulda, biri Necefül-Eşrefde. Üçü de, maşallah, okuyub alim olub. Amma bundan sonra ağızlarda söylenecek ki, haman üç alimlerin biri (*Mirze Mehemediliye işare edir*) hüsuf-küsuf duası yazır; biri (*Semed Vahide bakır*) mefailün feilatün; biri de ... (*özüne bakır*), vallah, men özüm de heç başa düşmürem ki, men neçiyem. ...” (s. 122).

Piyes öze dönüşün özlemine dile getirir. Başkalaşmanın topluma bir yarar sağlamayacağını vurgulayarak aydınları dile, kültüre ve toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmaya çağırır. Memmedguluzade'ye göre sanatkar, yazar, edebiyat adamı ve aydın insan devrin ilerici fikirlerine hizmet etmeli, belirli bir dünya görüşüne sahip olmalıdır (Talibzade, 1966: 159); ancak, bu nitelikler ana dille ifadesini bulduğu takdirde toplum yararına gelişme söz konusudur. Aksi durumda ise toplumun taklitçi veya müstemleke olma ihtimali her zaman vardır. Bundan dolayı dramaturg ana diline, Azerbaycan Türkçesine büyük ihtimam gösterir. O, dilde milliyetçiliği Azerbaycan Türkçesine hürmet duymakta, onun bütün zenginliklerini, bütün güzelliklerini ortaya çıkartmakta görür (Talibzade, 1966: 159).

Dramaturg her bakımdan ana dile ve kaynak kültüre yönelmeyi, onlara sahip çıkmayı toplumsal kimliğin korunmasında ve gelişmesinde en vazgeçilmez unsurlar olarak belirler. Bu yönüyle piyes Azerbaycan'da dil, kültür ve kimlik şuurunun gelişmesinde önemli bir yer tutar.

Kaynakça

- Ahundov, N. (1959), *Molla Nesreddin Jurnalının Neşri Tarihi*, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı.
- Arif, M., Hüseyinov, H. (1944), *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, ikinci cild*, ZAAZF Neşriyyatı, Bakı.
- İsrafilov, H. (1964), “Ölümler Pyesinin Janr Hususiyetleri”, Dadaşzade, M. A.; Talibzade, K. (Redaktorları), *Azerbaycan Edebiyatı Meseleleri*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı.

- Habibbeyli, İ. (1994), *Seçkin Azerbaycan Yazarı Celil Mehmetkuluzade*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum.
- Mehmetkuluzade, Hamide, *Azerbaycan'da Yenilikçi Bir Öncü: Celil Mehmetkuluzade: Hatıralar*, (Hazırlayan: Fatma Özkan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Mirehmedov, E., Vahabzade, B., Hüseyinov, F. (1966), *Azerbaycan Sovet Edebiyatı*, Maarif, Bakı.
- Mirze, İ. (1966), *Celil Memmedguluzade, Eserleri*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı.
- Şerif, E. (1986), *Molla Nesreddin Nece Yarandı*, Azerbaycan Dövlət Neşriyatı, Bakı.
- Talıbzade, K. (1966), *XX Esr Azerbaycan Edebi Tengidi (1905-1907-ci İller)*, ASSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı.